

**YAKINDOĞU VE DİYARBAKIR ÇEVRESİNDE MEYDANA GELEN TARİHİ
DEPREMLER VE SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERİ**

ÖZET

Dünyadaki en erken kültürlerin Yakınoğu'nda geliştiğı bilinmektedir. Bu coğrafya da Deprem Bölgesi üzerinde yer almaktadır. Anadolu, Ege Adaları, Yunanistan ve İran coğrafyalarında gelişen kültürlerin bu depremlerden büyük zarar gördükleri ve hatta bazılarının bu yıkımlar nedeniyle ortadan kalktığını görmekteyiz. Bu coğrafyadaki depremlerin yarattığı olumsuz etkileri antik kaynaklar ve arkeolojik kazılardan da öğrenebilmekteyiz.

Bu çalışmada özellikle Anadolu Topraklarında yer alan Kuzey Anadolu Fayı, Doğu Anadolu Fayı, Ege Horst-Grabenleri gibi aktif tektonizma sonucu oluşan Yakınoğu ve çevresinde oluşan tarihi depremler irdelenmeye çalışılacaktır.

GİRİŞ

Depremler, yeraltında biriken potansiyel enerjinin, aniden boşalması olarak tanımlanan jeolojik bir olaydır. Yeryüzü tabakalarının birbiri üzerine belirli noktalarda kuvvet uygulaması sonucunda biriken bu potansiyel enerji, fiziki kurallara uygun olarak paralel şekilde yayılır. Bu durum sonucunda meydana gelen sarsıntılar, ses-ışık-ısı-gürültü şeklindeki enerjiler olarak yaşanır ve bu kırılma noktalarında yeryüzü çatlakları oluşur. Yeryüzündeki arazi parçalarının birbirini sıkıştırması ile oluşan basınç sonucundaki kırılmalar, yanardağlardaki volkanik patlamalar ve tsunamiler yeryüzündeki insan için hep felaket ve yıkım olarak görülmüştür. Dünyanın oluşumu ile birlikte var olduğu bilinen bu jeolojik olayların en eski insanlar tarafından nasıl algılandığı bilinmemektedir. Ancak Neolitik çağla birlikte yerleşik hayata geçen insanların bu tip doğa olaylarını betimlemeye başlaması ile birlikte kendisinin de onu açıklaması ile ilgili bir ön görüşünün olabileceğini düşünmek mümkündür. Çatalhöyük'te tapınak duvarına işlenen ve üzerinde bazı noktaların işaret edildiği görülen harita şeklindeki duvar resminin hemen yakınındaki eski bir volkanik dağ olan Hasan Dağı ile ilişkili olabileceği (Karagöz, 2005) düşünülmektedir (Resim 1). Bu resmin, tapınak duvarında işlenmesi yanardağ patlamaları ve benzer diğer felaketlerin nedenlerini din ve inanç ile açıklanması şeklinde yorumlanabilmektedir. Gerçektende yazının kullanılmaya başlanması ile birlikte Anadolu, Mezopotamya ve diğer Yakınoğu bölgelerinde ele geçen birçok yazılı belgede, deprem felaketleri, tanrılara karşı yapılan saygısızlıklarla ilişkilendirilerek tanrıların insanlara karşı bir gazabı olarak nitelendirildiklerini görmekteyiz.

DIYARBAKIRDA
DOĞAL HAYAT
SU, İKLİM,
ENERJİ VE
MADEN

Enver Akın¹

Orhan KAVAK²

¹Dicle Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Arkeoloji Bölümü
Diyarbakır

²Dicle Üniversitesi
Mühendislik Fakültesi
Maden Mühendisliği Bölümü
Diyarbakır
envrakn@mynet.com
orkavak@dicle.edu.tr



Resim 1 Çatalhöyük Hasandağı Haritası

Günümüzde deprem olarak nitelendirilen jeolojik olayların oluşumunu, deprem dalgalarının yayılma biçimlerini, ölçüm aletlerini inceleyen ve değerlendiren bilimsel incelemelere sismoloji denilmektedir. Dilimize girmiş olan bu kelimenin kökeni Grekçe'dir ve **seio** (sallamak, sarsmak) ile **seismos** (sarsıntı, şok) kelimelerinden türetilmiştir. Bu kelimenin de deniz tanrısı Poseidon ile ilişkili olması, Greklerin'de depremleri dinsel yolla açıklamaya çalıştığının bir göstergesi olmalıdır (Grimall, 1997). **Enosigaios** kelimesi Poseidon için denizleri titreten anlamına gelmektedir.

Böyle denmesinin nedeni olasılıkla adalar, yarımadalar ve deniz çevresinde yaşayan Greklerin çevrelerinde yaşanan depremlerde sarsıntılardan sonra deniz sularının yükselmesi sonucu oluşan tsunami ile ilişkili olmalıdır. Sismoloji kelimesinin depremle ilişkili olarak kullanılması M.Ö. 6. yüzyılda bilimin temellerinin atıldığı İonya Bölgesinde başlamaktadır. Daha sonra 19. yüzyıl fiziki coğrafyacıları ve araştırmacıları da bilimsel yer hareketleri ile ilgili çalışmalarında aynı sözcüğü kullanmışlardır.

Büyük ve küçük çok sayıdaki adalardan oluşan Ege Adaları aktif bir fay hattı üzerinde yer almaktadırlar. Çok eski tarihlerden bu yana bu adalar üzerinde meydana gelen depremlerde

çok önemli tahribatların yaşandığı bilinmektedir. M.Ö. 3. binin başları ile birlikte Saray Çağı olarak adlandırılan yüksek bir uygarlık ile karşımıza çıkan Girit'in Minos Uygarlığı, başta Mısır ve Suriye limanları ile yaptığı ticaret sayesinde dönemin en önemli uygarlıklarından biri haline gelmişti (Resim 2). Ancak büyük bir talihsizlik olmalı ki M.Ö. 16. yüzyılda meydana şiddetli bir deprem ile merkezi otoritesini önemli ölçüde kaybettiği, daha sonra da Thera'da meydana gelen volkan patlaması ile gücünün tamamını kaybederek köklü Minos Uygarlığının tarihten silindiğine tanık oluyoruz. Meydana gelen bu ağır tahribat sonrasında savunmasız hale gelen Girit'e daha önceleri göçmen tüccar olarak buraya yerleşen Akha'lar (Myken) tarafından iskân edilmeye başladığına tanık oluyoruz. Görüldüğü gibi depremler sadece tahribat ile ölçülemez, aynı zamanda beraberlerinde sosyo kültürel ve ekonomik bir dönüşümü de getirebilmektedir. Adalar ve yarımadalar üzerinde kurulu Grek kültüründe de depremlere dinsel anlamda çözüm getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü seiso ve seismos kelimelerinin de Enosigaios'tan yani tanrı Poseidon için denizleri titreten anlamındaki kelimelerden türetilmiş olmalıdır.

Poseidon aslında deniz tanrısı iken depremle ilgili boyutu nedeni ile karalarda da deprem felaketlerinin yaşanması, onu denizden uzak kalan kara yerleşme yerlerinde de önemli kılmıştır. Bu öneminden dolayı olmalıdır ki hem deniz kenarındaki yerleşme yerlerinde hem de iç bölgelerdeki yerleşme yerlerinde yaşanan şiddetli depremler tanrıya karşı bir duyarsızlık ve saygısızlık şeklinde yorumlanmıştır. Depremlerden sonra tanrı için yeni tapınaklar

yapılmış, kurbanlar kesilmiş ve hatta depremlerden korusun diye bir çok kentte üzerinde Poseidon'un yer aldığı sikkelerde (para) basılmıştır (Güney, 2007).



Resim 2 Girit Knossos sarayı içerisinde bir görüntü

Arkeolojik veriler ve yazılı kayıtlar tarihin derinliklerinden itibaren bazı şiddetli depremlerin yaşanmış olduğunu göstermektedir. Bunlardan en önemlisi daha sonraki Yakındoğu mitoslarını temelden etkileyecek olan "Tufan Efsanesi"dir. İnsanların çoğalması, uygarlaşması, sanatı ve mimariyi geliştirmesi, madeni kullanması sonucu, kısacası uygarlaşması tanrılar tarafından kalabalık ve rahatsız edici saygısızlık şeklinde algılandığından, onların neslini yok etme yoluna gittikleri düşünülmektedir. Tanrılar birliğinden çıkan karar suların yükseltilerek insanların yok edilmesi şeklinde olmuştur. Ancak insanlara çok yakın duran Eridu kentinin baş tanrısı, Mezopotamya kültürlerinin su ve akıl tanrısı Ea, diğer adı ile Enki, bu karara karşı çıkmış da başaramamış.

Bunun üzerine insan soyunu kurtarma adına sevdiği sofusu Utnapiştim'e ulaşarak bir gemi yapmasını ailesi ile birlikte, ihtiyacı olan gerekli araç-gereç ve yiyeceklerin yanı sıra her hayvan türünden de birer çifti yanına almasını gizlice söylemiştir. Bunlardan çıkan sonuca göre, Mezopotamya'da da deprem ve benzeri gibi doğal olayların gerekçesi din ve tanrılarla açıklanmaya çalışılmıştır. Gerçektende, son arkeolojik verilere göre M.Ö. 4. bin öncesinde Mezopotamya'nın Basra Körfezi kıyılarında olasılıkla büyük bir depremin sonucu suların yükselmesi ile bir tsunami'nin oluşmasından dolayı birçok kentin sular altında kaldığı anlaşılmaktadır. Uruk'ta yapılan kazılarda yerleşmesinin altında kalınlığı 2-3m. yi bulan kalın bir kum tabakasına rastlanılmıştır. Bu kum tabakasının kaldırılmasından sonra altında daha erken bir yerleşmenin ortaya çıkmış olması böyle bir felaketin yaşanmasını doğrulaya bildiği gibi Tufan Efsanesi'nin de bu olayla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

DIYARBAKIRDA
DOĞAL HAYAT
SU, İKLİM,
ENERJİ VE
MADEN

Son derece aktif fay hatlarının bulunduğu Anadolu'da dünyada günümüze kadar yaşanmış olan depremler açısından Çin'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Neolitik Çağ'da Çatalhöyük'te tapınak duvarına işlenen ve yakınındaki bir volkanik dağ olan Hasan Dağı ile ilişkilendirilen betimleme Anadolu'da ki en eski betimdir. Kalkolitik Çağ'da benzer betimlemelerin ele geçmemiş olması Anadolu'da bu dönemde depremin yaşanmadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü kazıları yapılan birçok Kalkolitik yerleşme yerlerinde ortaya çıkan bazı kırılma izleri ve yangın katman izleri mevcuttur. Düşündürücü olan bu belirgin izlerin bulunduğu alanlarda herhangi bir savaş aletinin ele geçmemiş olması ve iskanların kültür düzeyinin en yüksek seviyede iken kesilmesi nedensel olarak deprem gibi doğal felaketlerle ilişkili olabileceği yanlış olmayacaktır. M.Ö. 3. bin sonlarında Anadolu'ya gelerek Hatti topraklarına yerleşen Hititlerin, Orta Anadolu'da yaşanan bir depremden sonra zayıflayan Hatti otoritesinin ardından bölgeye egemen olmaya başladıklarını düşünmek olasıdır. Doğu Anadolu'da aktif fay hatları üzerinde kurulan Urartu devleti'nin mimari bilinci hareketli coğrafyasına göre şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Kale ve sur duvarlarında kyklopik denen devasa taşların kullanılması, depremlere karşı bir önlem gibi görülmektedir. Ancak yinede sürekli yaşanan depremlerden fazlası ile etkilenmiş olmalı ki M.Ö. 7. yüzyılda merkezi otoritesinin zayıflaması sonucu dışarıdan gelen saldırılara karşı direnç gösteremeyip ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Anadolu'da depremlerin şiddetinin en bariz şekilde anlaşılabilen dönemi M.Ö. 1. bin ve sonrasıdır. Yazılı kayıtların bolluğu ve arkeolojik veriler, meydana gelmiş

olan bazı depremler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. M.Ö. 4.yüzyıl ve sonrasında Anadolu coğrafyasında kayıtlı olarak bilinen yüzden fazla deprem yaşanmıştır. Bu kayıt altındaki depremlerin çoğu o dönemin en önemli metropol diyebileceğimiz Bergama, Efes, Milet, Kyzikos Antakya ve Konstantinopolis ve çevrelerinde yaşanırken, kayıt altına alındıkları için bilinmektedir. Örneğin depremlerin olduğu kentlerdeki yıkılan devlet binaları, surlar ve halka yapılan yardımlar ve vergi muafiyetleri ile ilgili günümüze ulaşan çok sayıda yazılı belge mevcuttur. Fakat daha küçük yerleşme yerlerinde kayıt altına alınmayan yaşanmış olan yüzlerce ciddi depremlerinde de Anadolu'da yaşanmış olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Önemli bir bölümü hareketli fay hatları üzerinde olan Anadolu'da Bizans Dönemi'nde de özellikle İstanbul ve Marmara Bölgesinde çok önemli depremlerin yaşandığı bilinmektedir. Aynı durum Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri için de geçerlidir. Doğu Anadolu'da ilk çağda olduğu gibi orta çağda da kayıtlı verilerin azlığı nedeni ile en az diğer bölgeler kadar ciddi depremlerin yaşandığını tahmin etmemizle birlikte tarihleri ve tahribat boyutları açısından çok fazla bilgiye sahip değiliz. Son yıllarda Diyarbakır ve çevresinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılardan biri olan Salat Tepe çalışmalarından Tunç Çağı'nda ciddi bir depremlerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu depremlerin izlerini Üçtepe, Gricano, Kavuşan Höyük, Ziyaret Tepe, Kenan Tepe ve Hırbe Merdan (Esentürk ve diğ., 2007) gibi yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılan kesitlerden takip edebilmekteyiz (Resim 3).



Resim 3 Salattepe kazından depremde etkilenen mimari yapı

Deprem Fay hatları içerisinde yer alan Diyarbakır merkezinde de ciddi tahribatları gösteren kayıtlar mevcuttur (Resim 4) bu kayıtlara göre M.S. 1114-1115 yılında Diyarbakırda meydana gelen deprem sonucu ile kentteki Ulu Cami'nin tahrip olduğu ve bir yangının yaşandığını öğrenmekteyiz (Mateos, 1962).



Resim 4 Diyarbakır ilinin Deprem riski haritası

Anadolu'nun bu talihsiz deprem kaderi ile ilgili en acı örnek tıpkı 24 Ağustos 1999'da Marmara depreminde görüldüğü gibi aynı coğrafyada hatta aynı bölgede Roma Dönemi'nde yaşanan bir depremde küçük çocuğunu kaybeden bir babanın oğluna yaptırdığı mezar stelinden okunabilmektedir (Karagöz, 2005).

SONUÇ

Tarihteki depremler incelendiğinde eski insanların sosyo-kültürel, ekonomik ve dinsel yapılanmalarının izlerinin görülebileceği anlaşılmaktadır. Günümüzde bile incelendiğinde bu izlerin yaşamlarında sürdürüldüğünü anlamak mümkündür. Gelecekte meydana gelebilecek depremleri tahmin etmenin en önemli yollarından bir tanesi de geçmişte ne olduğunu iyi bilmektir. Eski çalışmalarda, bir bölgede meydana gelen depremlerin tahmininde, sadece aletsel olarak kayıt edilebilen son yüzyıl depremleri kullanılırken artık günümüzde tarihsel dönem kayıtlarının da önemli olduğu anlaşılmıştır. Arkeolojik kanıt bir deprem için kesin bilgi vermemekle

birlikte arkeojeoloji, arkeosismoloji, arkeojeofizik vb. gibi disiplinler arası çalışmalar ile kısmen de olsa kesinlik kazanmaktadır. Bizim yapmış olduğumuz çalışma bu anlamda önem kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Esentürk, Y., Ökse, A.T., Görmüş, A., 2007. İnternational Earthouake Symposium, s. 758-762, Kocaeli
2. Grimal, P., 1997. Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma
3. Güney, H., 2007. Antik Çağda Deprem ve Tanrı Poseidon, İnternational Earthouake Symposium, s. 767-768, Kocaeli
4. Karagöz, Ş., 2005. Eskiçağ'da Depremler
5. Urfalı Mateos, 1962. Vakayiname, Çev: H. D. Andreasyon